
Rudolf Mihály

TEMPLOMBAN

– A Miskolc, tetemvári Deszkatemplom belsőépítésze –

*Uram, hajlékodat, Szeretem házadat, Holott lakol
dicsőséggel, Szent helyedet kedvelem, És azt fe-ebb
becsülöm Minden e világi kicsinél. “
(26. zsoltár 8. Vers - Béza T., 1519-1605)*

*Csak ami nincs, annak van bokra,
csak ami lesz, az virág,
ami van, széthull daraboa.
József Attila: Eszmélet*

Hitünk szerint a tér nem homogén (ahogy az idő sem az). Sűrűsödés-ként élhetünk meg egy-egy gyönyörű dombot, fás-ligetes erdőt, vagy egy helyén lévő gyönyörű épületet. A tetemvári padkán már 1637-ben állt ácsolt templom, s most újra kellett építeni a sokadikat¹. A megújult Deszkatemplom felszentelése 1999. május 2-ra, anyák napjára esett. Talán megbocsátanak a Mária-kultusztól távol álló református atyafiak, ha írásomat azzal kezdem: Boldogasszony Anyánkra, Magyarország Patrónájára gondoltam azon a jeles napon. Magas egyházi méltóságok érkeztek a Kárpát-medence minden pontjáról, s jelenlétükkel tisztelték meg a már derült arcú, erős gyülekezetet. Kárpát-medence ősi részeinek követeiként kértek áldást arra a templomra, aminek pusztá megjelenése is reprezentálhatja nemzeti kultúránk építészeti szeletét. Volt egy sötét éjszaka másfél évvel az újraszentelés előtt: 1997. december 4., Miskolc város felszabadításának/megszállásának 53. évfordulója); mikor egy ember felgyújtotta a Tetemvári Gyülekezet otthonát, Isten Házát. Az üszkös részek bontása, a leletmentés és az újjáépítés tervezése már decemberben elkezdődött². A közreműködő építészek véleményét elfogadva a Presbitérium 1998. januárjában belsőépítész tervezői jelenlétet is igényelt³.

A templom – terveink⁴ alapján épített – belső terében látható változások nem a rekonstrukció elvetését, hanem egy tágabban értelmezett hagyomány tiszteltét jelentik. Azt kerestük, mit tervezett volna Szeghalmy Bálint most, 60 év elteltével. Annak idején két erős alapra épített: a magyar népi kultúrára, és a református hagyományokra. A Deszkatemplom a kalotaszegi négy fiatornyos ősi típus újabb példája. Nemcsak Erdélyre, Kalotaszegre, hanem az egész Kárpát-medencére jellemző. Mégis... „a tervező erdélyi származása⁵ és Kós Károllyal való barátsága meghatározó volt a magyaros szecessziós épület tervezése során, hiszen fiatornyos, galériás tornya, nagytetős, zsindeyes festői tömege és boronafalat idéző külseje erdélyi emlékeket ébreszt”⁶. Szeghalmy Kárpát-medencében gondolkodott, és nem politikai, hanem földrajzi és kulturális okokból. Nagyváradtól Mosonmagyaróvárig terjedően láthatjuk épületeit. Még a közelmúltban is épült egy templom a régi tervek alapján Hévízen. A két világháború között 84 tervet készített, ami óriási szám! A sok megvalósult épület között a legjelentősebb a miskolci Rákóczi kilátótorony (ami 1934-ben épült, 43-ban leégett, majd újjáépült, s amit 56-ban az oroszok célpontnak használva tankkal rommá lőttek) – és a Deszkatemplom. Mindegyik tervén tettenérhető a magyar kultúra mély ismerete, és intenzív újrafogalmazása. Megtapasztalta az ezer év kultúráját, Kós Károlyhoz, Debreczeni Lászlóhoz hasonlóan sok-sok felmérést, tanulmányt készített. Templomunknál találkozott azzal a szobrászművésszel, akivel nemcsak szellemi társak, de valószínűleg jó

A Deszkatemplom külső és belső képe a 30-as évekből származó levelezőlapokon; szemben: a Szeghalmy Bálint tervezte, elpusztult, Miskolc-avasi kilátótorony; a következő oldalakon: Rudolf Mihály vázlatai a templom belsőépítészeti munkáihoz.

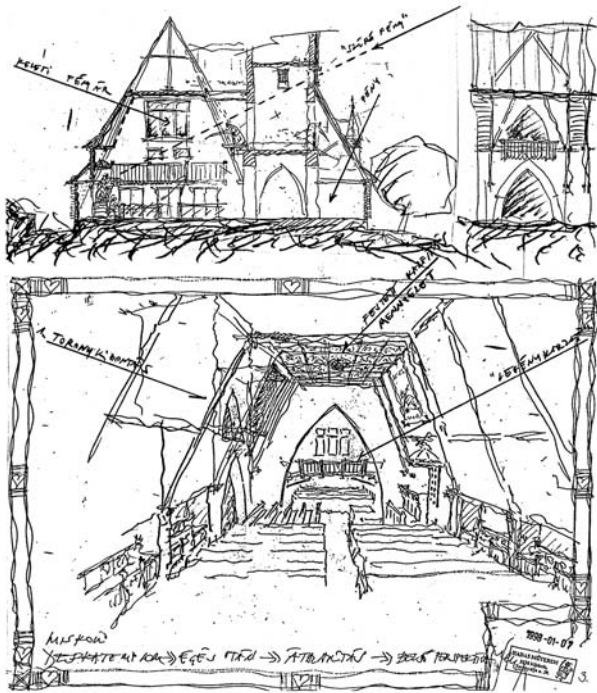

barátok is voltak, akivel együtt formálták meg részleteiben is a Deszkateplomot: Valek Józseffel. Kettejük munkájának eredményét a Magyar református templomok című, 1942-ben megjelent kötet így méltatja: *formája, szerkezeti rendje magától értetődő, és ez lebontódik a részletekig*⁷. Hogy nyúlna a ceruzához most Szeghalmy? Biztosak vagyunk abban, hogy ő sem ugyanazt a belső teret rajzolná, hisz azt nem is lehet. Ráadásul a Gyülekezet nagyobb templomot igényelt, tehát a küllemében, kontúrjaiban változatlan templomban (lásd még műemléki elvek) racionálisabb elrendezéssel több ülőhely igényeltetett. Tervünk három nagyobb és három kisebb horderejű változást javasolt: I. az ülésrend változtatását; II. két új karzat építését; III. festett mennyezet készítését és 1. A főbútorcsalád kiegészítését; 2. További faragott református jelek használatát; 3. Bronz, kerámia és gipsz művészeti elemek beépítését. I-II. A leégésnek „köszönhetjük”, hogy előbukkant két újabb csúcsv a torony I. emeletén. Az egyik a templomtér, míg a másik a torony „szoknyája” felé nyitja meg az új „toronykarzatot”. Ez nem csak a belső tér átrendezésének már korábban megfogalmazódott gondolatát erősítette, de tovább finomította a teret, ezáltal már van függőleges hangsúly is az épületben. *Toronyiránt* szavunk jelentése: a templomtorny vezérlő, és útmutató is – és most már a templombelsőben is lehet toronyiránt haladni, és felfelé tekinteni. Belső térszervezés szerint a keresztény/keresztény templomépítészetnek (az ókortól napjainkig) két nagy iránya van: a hosszaház, illetve a centrális típusú vonulat. Az újjáépítésnél a korábbi hosszaház helyett a „családias” elrendezést javasoltuk. Így volt ez 1938-tól 51-ig. Az úrasztala középre helyezése azt

eredményezi, hogy a hívek legyező alakban ülnek azt körbe. Ennek az elrendezésnek külön misztériuma van. (lásd még: Utolsó vacsora) A centrális azt is jelenti: fontos maga a gyülekezeti együttlét. Nem mond valójában ennek ellent az ötvenes évekbeli átrendezés sem. Az akkori lelkipásztor, Szilágyi István nagytiszteletű úr célja az volt, hogy ne a ravatalozóval szemben legyen a szószék. Azt mondta, nem a halottaknak hirdeti az igét, ő az élőknek, az életről prédikál. Most, hogy az Úrasztala visszakerült eredeti helyére, a ravatalozót változtattuk meg: két funkciója van, átrendezhetővé válik a torony alatti régi-új ravatalozó, székekkel kiegészítve: a „keresztház”. A hullakamrák nem épültek újra, így a toronyszoknya alatt is sok ülőhely várja a híveket. Az igehirdetés válik dominánssá a temetési szertartásokkal szemben. A régi karzattal (amit már leánykarzatnak hívunk) átellenben új most már harmadik karzat épül. Ezt legénykarzatnak neveztük el és ez zárja nyugatról a centrális teret. A Presbitérium az új ültetést s az új karzatok építését először elvetette. A tragédia miatt igen erős volt a kívánság: csakis azt akarják amit elveszítettek. Nagy nehezen megértették: így nem csak „építészetileg” lesz jobb a tér, de mintegy száz emberrel több is le tud ülni.

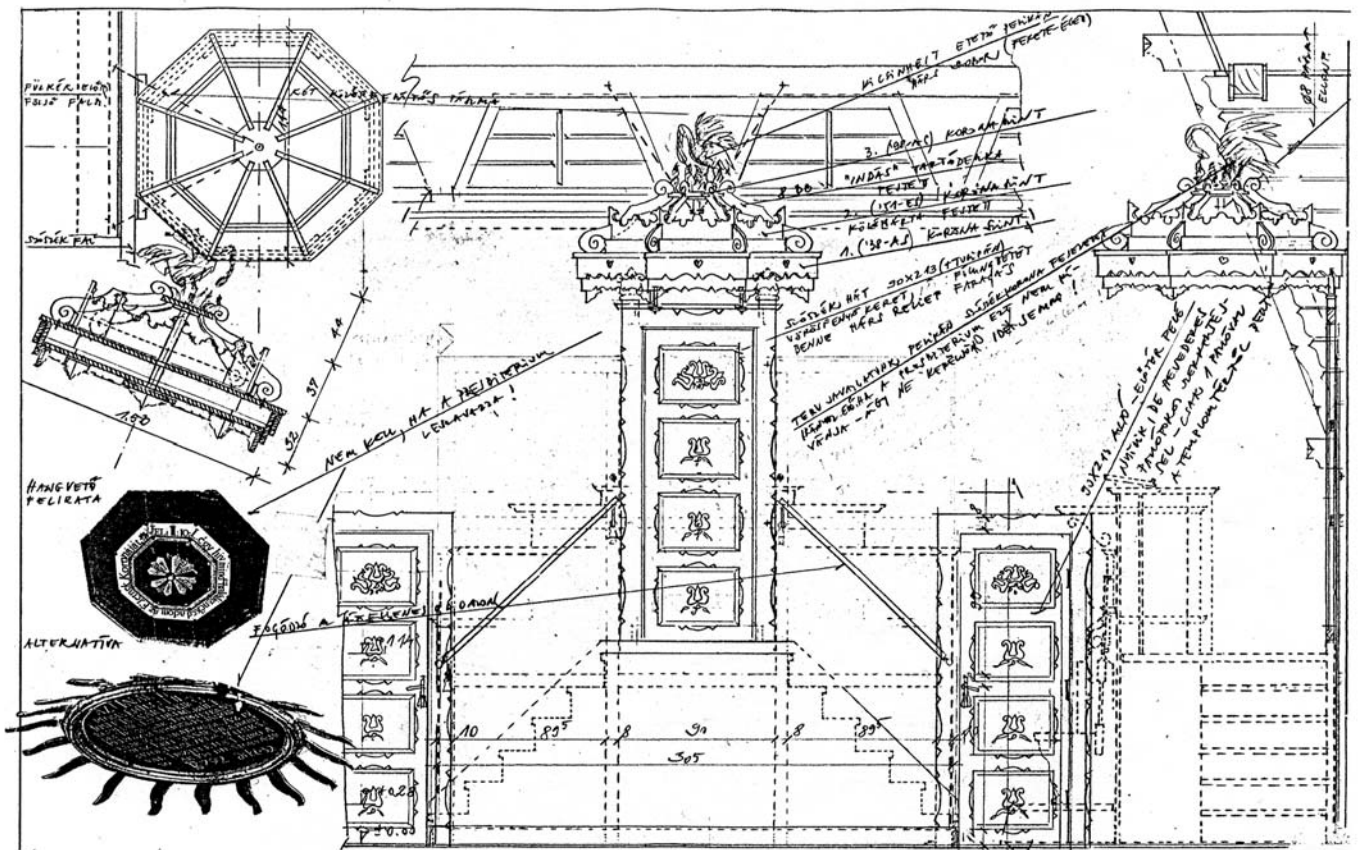
III. Csökönys volt viszont a Megbízó a festett kazettás mennyezet elutasításában. Sajnos itt a Műemléki Hivatal is a Presbitérium mellé állt: (műemléki elvekre hivatkozva) *ami nem volt, ne is legyen* mondatával nem túl életszerű (organikus) szemléletről tanúbizonyságot téve. A Deszkateplom koporsófedél alakú (három deszkázott síkkal jellemezhető) mennyezetét átértékeltük. Erdélytől a Szamosháton át, a Felvidékig igen nagy kultúránk van a festett kazettás mennyezeteknek. Tervünk szerint a komor hangulatú ferde határolók megmaradtak volna, de a vízszintes mennyezet díszítetté válva kinyitotta volna templomunk terét a Mennyországra. A festett kazettás templomi mennyezetek képnylve főbb vonásaiban azonos a népművészetével. Nemcsak a motívumvilág, de a formaragozás logikája is közös bennük. Ami az egyik területen szokatlan vagy rejtélyes, annak a magyarázata rendszerint a másikban található meg. A *kétféjű sas* például itt is, ott is a tavaszi újjászületés képjele. A többi ismerős téma (Bűnbeesés, Pelikán, Bárka. stb.) ugyancsak sajátos átfogalmazásban jelenik meg a kazettákon, akár csak a népművészeti emlékeken – önálló hagyományértelmezést sejtetve⁸. A Deszkateplom sajátosan magyar, nem épülhetett volna meg Svájcban vagy Hollandiában; csakis a Kárpát-medencében. Ezt az idetartozást erősítette volna a mennyezeti képírás. „...ennek a rendszerszerűen *működő* ábranyagnak, illetve az ilyen típusú – *beszédes* jelzővel illehető – kazettás mennyezeteknek megléte vagy hiánya egy-egy területegységen belül nem vallásfelekezetek függvénye, hanem kifejezetten etnikai, illetve anyanyelvi hovatartozás szerinti eloszlást mutat. Ideiglenes, de rövidege miatt praktikus meghatározással: kazettás mennyezeteink nem felekezeti, hanem etnikumspecifikus jelenségek a Kárpát-medencében. A legtöbbet a református egyház kebelében találjuk belőlük, utána az unitáriusok következnek, de római katolikus templomokban is maradtak fenn, ha nem is nagy számban, ilyen emlékek. (például az Ózd melléti Szentsimonban vagy a nógrádi Nádújfalun.) Mind-mind magyar nyelvterületen!⁹ A mennyezet és a szószék korona mint egy sík és egy pont a geometriában, szakrális teret alkotott volna. Tervünk szerint ez

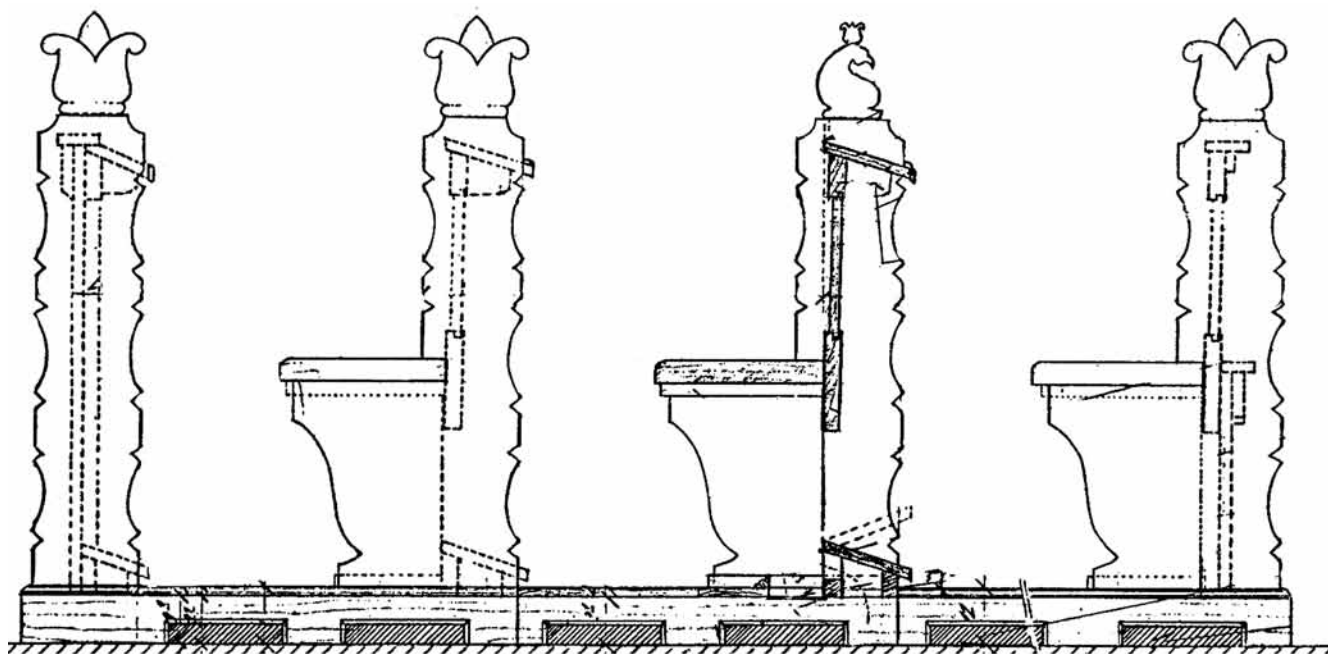

a sík és pont évszázados hagyományainkra rímelt volna. Ezek a mennyezetek, ahol minden kazetta külön világ, valaha úgy készültek, hogy a gyülekezet megépítette a falakat, megácsolta a földémet és birtokba vette a templomot. Majd egy-két generációval később hívták a képzőművészeket, akik ellátták a mennyezetet képekkel. Én azt mondom, a Deszkatemplom történetében innen kell számolni a generációkat, míg elkövetkezik az, amelyik ki tudja nyitni templomunkat a

Mennyországra. Hiszen a szó is erre épül: meny-nyezet. Beszédes név. A magyar nyelv szerkezete azonban másképp is megjelenik az épületben: az egyik faragás a másikkól indul, megidézve ragozó nyelvünket. Az életfa már nevében is hordozza jelentését és az örök élet hitét. Jankovics Marcell filmrendezőre, művelődéstörténészre hivatkozva gondoljunk az egymásból kinövő motívumokra: amikor a magyar népmesék vagy a János vitéz rajzfilmhősei virágot szólnak, ha beszédre nyitják szájukat.

1-3. Az újjrafaragott reliefek¹⁰ mellett új részformákat is terveztünk a bútorokra. Krisztusszimbólum: (zászlót vivő) oroszlán lett volna a szószékoldal alsó filungbetét díszeként, Szentlélek (sólyomábrázolás) került volna az úrasztalával szemközti hatfős pad második padsorának széldíszeként az általános tulipándísz helyén. Mindkét dísz az avasi református templom veretes bútorainak 1:1-es díszei (lásd: diósgyőri stallumon, festett pepiszéken) a hat-, hét- és tízfős padok második sorainál és a papizék oldalain bronzveretek jelentek volna meg – Huszka József *Turáni-magyar ornamentika* című mintakönyve díszéből választva. Ezek idézték volna a '38-as Szlezák Rafael féle harang alsó-felső frízének díszait. Sajnos a gyülekezet beolvastatta a fenti harangot, amit nem a tűz, de a tűzoltók fecskendői repesztettek meg. A bronz beépült ugyan az új harangtestbe, de annak mintázata már nem a régi. Rusztikus kerámia emlékrelierek jelenítették volna meg az előcsarnok falain a tűzvész történetét (mint a bronz árvízi emlékmű a Szent Annánál), és Szeghalmy ténykedését. A diadalívra a meg nem valósult, de az eredeti terven gyönyörűen látható gipsz motívumokat rajzoltuk vissza (ezek mintha csak a Malonyai gyűjtésében szereplő felvidéki vakolatdíszeket örökítették volna meg). Magától értetődő volt, hogy kicsinyeit etető pelikánt terveztünk a szószék koronára. A

kárpát-medencei református templomok felének szószék-koronája dísztelen. A másik felének 99%-a saját begyébe tépő pelikán faragott-festett dísz. A maradék 1 %: életfa, fenyő, csodaszarvas – mind a magyar mondavilágot idézi, mint a pelikán, ami egyértelműen a szkíta-magyar griff ábrázolásból eredeztethető. (lásd honfoglalás kori avar-magyar állatábrázolások, stb.) A pelikán az önfeláldozás szimbóluma, Nap-Madár, hét fiókája a hét bolygót, ill. az alkímia hét fémét is jelképezi. Az önfeláldozásról szóló legenda szerint a pelikán csőrével felhasználja saját mellét, hogy kihulló vérével táplálja (feltámasztani) tudja fiókait. Ennek a minden tudományos alapot nélkülöző elképzelésnek a nyomán vált a pelikán a szülői szeretetnek, ill. Krisztus önfeláldozásának a szimbólumává¹¹. A fönix, ...ez a mitikus Madár a tűzzel és az égi tűznek – a Napnak – a ciklikus mozgásával áll összefüggésben, így az örökkévaló élet ciklikusságának, az újjászületésnek és a regenerációnak a szimbóluma... a Bibliában János evangélista egy mondata (Jn 10,17) tette alkalmassá arra, hogy Krisztus feltámadásának, s így isteni természetének szimbóluma legyen... A magyarországi református egyház címerében látható... pelikán az egyház megpróbáltatásaira utal...¹² Ez a címer a múlt század végén készült, míg a fönix szimbólum a reformáció megjelenése óta létező képi, magyar református egyházi hagyomány. Látszólag nehéz választani a két jelkép között. A hagyományok szerinti koronadísz, a pelikán Krisztus emberi mivoltát, mely Gyermekét eteti, visszaforduló formákból építkezik, mutatja – együtt van a gyülekezettel¹³. A fönix Krisztus urunk isteni megfeleltetése. Az ég felé tör, nem a hívekre figyel, de a lángokból új életre kel, akárcsak a Deszkatemplom. A Presbitérium ezért is választotta ezt a jelképet (a tervezői ajánlás ellenére) a szószék-korona díszül, nagy fejfájást okozva ezzel a szobrászművésznek¹⁴. Örömmel vettük ugyanakkor, hogy a nyugati oldali ólomüveg ablak újjáépült, s a keleti oldalra három új, nagy művészi üveg került¹⁵. A bútorok a régieket követik, s részformáikban egyaránt, amik a székelyföldi templomi bútorok szerkesztését utánozták¹⁶. Változtatásokat a főbútorcsaládon végeztünk: 4 fős helyett 5 fős (s szigorúbb szerkesztésű) lett a papiszék. Elhagytuk a boltíves és bútor konzolokon álló baldachinokat, s a görög egyházi liturgiát és formavilágot idéző íves záródású

hármass ajtót. Sajnos a Megbízó megijedt a háromszori forró méhviaszos felületkezelés időigényétől, s a felület képzett ragacsosságától; így szintetikus lakk védi a vörösfenyő bútort. Valaha székely-magyar rovásírással jelölték meg a harangtartó gerendákat¹⁷. Most annak visszaállítása a cél, és elkészült az új legénykarzat folyógerendájának belső oldalán a régi mintájára írt és rótt mai megemlékezés is. Remek munka: Sólyom Ferenc rovásírás-kutató és Szegedi Miklós fafaragó, népi iparművész munkáját dicséri. A belsőépítészettel szorosabban nem függ össze, mégis református tárgyi kultúránk jelentős részét képezik az úrasztali edények, ónedények, úrasztali cserépedények, poharak, korsók, kannák, kenyérosztó tányérok, tálak, úrasztali kelyhek, terítők, egyházi anyakönyvek, pecsétnyomók. Javaslatunk szerint ezeknek a tárgyaknak és textíliáknak nem kell igazodniuk a belső stílhez, de annál inkább református tárgyi hagyományainkhoz. Nem illetlenség akár „talált tárgyként”, szerzeményként honosítani (gyűjtőktől, múzeumoktól) régi veretes darabokat. Felvetjük a karzaton átvett középkori keleti szőnyegek megjelenítését (igaz ez inkább az erdélyi szász evangélikus templombelső díszítési hagyománya), s feltétlen javasoljuk a nagy miskolci református családok (a mai deszkatemplomi családok?) címereinek díszítő szerepét is. (lásd: Kolozsvár Farkas utcai templom)

A csüsző-mászó, belefeledkezve vállra omló hajadba, figyelni romolhatatlan, veszendő tökélyed.

A senki néz. A semmi néz.

Az ízellámbú nézi a napot.

A tört, a gyűrt, a szaggatott

a kereket, lángolót, mozdulatlant.

Most mindem egy. Együtt van. Egybeolvad. A mindenség modellje, áll a templom.

Pilinszky János: Gótika

JEGYZETEK:

Sólyom Ferenc
**A MISKOLCI DESZKATEMPLOM
ROVÁSFELIRATAI**

1. ... 1673. november 13-án került sor az első deszkatemplom építésére ... látogatottsága utóbb bővítést is szükségeltette tett ... Bató István 1874-ben felújította majd alapítványt tett a mai Deszkatemplom megvalósítására, amelynek felszentelésére 1938. szeptember 18-án került sor ... 1999. május 2-án ismételen felavatták az 1997. december első napjaiban felgyújtott ... templomot ... Dr. Horváth Béla: Szeghalmy Bálint, a miskolci Deszkatemplom tervezője (Északkelet-Magyarország 1999. 4-5)

2. Főtervező: Puskás Péter Építész munkatársak: Sipkó Mária, Ádám Gábor, Zsákné Dombi Aranka, Műépítész Kft; Bodonyi Csaba, Halmai Attila, Kovács Ágnes; Bodonyi és Társa Kft; Statika: Liptovszky Gábor, Kerényi; Gépészet: Halmai István; Elektromosság: Münnich Gábor; Kertészet: Dobos Sára

3. A 30 tagú Presbitérium építési bizottságot választott. Vezetője Jancsó László, koordinátora Szilágyi István Levente volt. A Presbitérium mellett a megrendelői irányítás tevékeny részese Kádár Péter nagytisztelőtűr, a gyülekezet lelkipásztora volt.

4. Belsőépítész tervezők: Rudolf Mihály, Ferenc István, Hidasnémeti János, Nagy József András, Szamosi Endre.

5. Megjegyezzük, hogy Templomunk tervezőjének édesapja a ... Nagykünságból került Bihar megyébe. Amikor Nagyváradon meglepedett, már neves építőmester volt. Szeghalmi Bálint tervezőmérnök Nagyváradon született 1889-ben, a család kilencedik gyermekeként. (Egy újra felfedezett építőművész – Szeghalmy Bálint élete és életműve; összeállította: Bereczky Kálmán – Hévízi könyvtár 9.- 1996)

6. Arnóth Ádám építész írása a Református templomok Magyarországon című albumban - (Bp. 1992. Hegyi és Társa kiadó)

7. egy másik részlet: „... Az újabban előtérbe nyomuló népies templomépítő irányzatnak lelkes képviselője Szeghalmy Bálint, Miskolc város műszaki tanácsosa, aki az általa tervezett több kisebb méretű vidéki templomnál sűrűn alkalmaz látható faszervezeteket, erdélyi székely motívumokkal díszítve, néha talán kissé túlzott és szerkezetileg talán nem is eléggé indokolt módon. Legsikerültebb alkotásai közé tartozik a miskolci temetőben újabban épült fatemplom. Itt a fából való díszítő elemek alkatározása természetesen és teljes mértékben indokolt.” (Schulek János: Kísérletek új református templomstílus megteremtésére, in: Magyar református templomok, Bp. 1942. I. kötet)

8. Pap Gábor: *Az ég mennyezetei*; 1981-85. Kiállításkatalógus (Debrecen -Nyírbátor -Füzesgyarmat 1991-94.)

9. Pap Gábor: *Az ég mennyezetei*; festett kazettás mennyezetekről öt tételben (Műemléklap, 1998. szept.)

10. Fafaragóművészek: Szondy Sándor népi iparművész, Császári Domonkos fafaragó, Jósza Zsolt szobrászművész, Merényi József fafaragó, Szegedi Miklós népi iparművész és Székelyföldről az Alsócsernátoni Népfőiskoláról: Haszmann Gabriella, Haszmann László Csaba, Bardócz István, Bagoly Zoltán, Horváth Péter, Moldován Endre fiatal fafaragók.

11. Hoppál Mihály - Jankovics Marcell - Nagy András - Szemadám György: *Jelképtár* (Helikon 1990)

12. uo.

13. Lásd még: Takács Béla: *Bibliai jelképek a magyar református egyházművészetben* (Magyarországi Református Egyház Sajtóosztálya Bp. 1986)

14. Jósza Zsolt szobrászművész

15. Ólomüveg ablakok terve és kivitelezése: Kovács Keve János és Horváth Mária üvegtervező iparművészek

16. 1938-ban a Schumann asztalosműhely – most Majoros és Tsa. abaújszántói műhelye – készítette a bútorokat.

17. A rovásfeliratról lásd Sólyom Ferenc következő írását.

„Magyar! - aki e templomba betérsz,
vagy mellette elmegy, úgy nézz fel e hajlék
karcsu tornyára, hogy itt: üzenet minden
- odafentről!”

(Farkas István ref. püspök 1938. szeptember
18-i templomszentelési beszédéből)

A templom felgyújtásáig kevesen tudtak arról, hogy a nagyváradi születésű Szeghalmy Bálint által erdélyi stílusban tervezett, és székely ácsok közreműködésével épült Miskolc-Tetemvári Deszkatemplom tornya az utókor számára és az ősök iránti tiszteletül székely-magyar rovásírásos üzenetet rejtett.

1986 februárjában a miskolci József Attila Könyvtár adott helyet *A rovásírás története* c. vándorkiállításnak, melynek megnyitóján megvalósítója, a rovásírás megszállott kutatója, népszerűsítője, Forrai Sándor tanár úr tartott előadást. Az ott látott és hallott élmény adta meg számomra a lökést, hogy az addig is meglévő érdeklődésem kutatóvá váljon, s jó megérzéssel a templomtornyba fölmenve felfedezem a rovásjelekkel felvett sorokat.

1998-ban lett volna a templom 60 éves, s fennállásának e jubileuma adott volna alkalmat a felirat részletes ismertetésére. Barátaimmal a tragédia közepette hiába reménykedtünk, 1997. december 4-e hajnalán a haranggal együtt megsemmisült e rovás emlékünks is. De hála Istennek, rajzolt másolatok és fotók formájában általam megőrződött, s most várja, hogy feltámadjon hamvaiból.

De mi is ad jelentőséget e nem régi – 61 éves – rovás emlékeknek?

Az, hogy a Trianon után született rovásfeliratok sorában egyedülálló mind terjedelmében, mind funkciójában, mert 285 rovásjelből áll, melyből 22 ligatúra, s szakrális térbe – templomtornyba – készült szakrális céllal. Olyan korból tudósít, amelyben a tragikus magyar sors csakazértis reményeket szült. Sorsa is ezt példázza: míg a nemzetpusztító erők háborúban megkímélték, békeidőben elpusztították, de: *csakazértis* újra fog születni!

Szent István a római vallással együtt a latin betűs írást is rákényszerítette a magyarságra, s az ősi kultúrákban gyökeres nemzet írásunkat – különállóságunknak köszönhetően – csak a székelyek őrizték meg. Így aztán rovásírásunk az eltelt ezer év során történetében és jellegében is rejtékivé vált. Mint bűvópatak, olykor megmutatta magát tisztaságában, régiségében, majd a mélybe szállt, nemzettudatunk tudatalatti világába, hogy onnan újra felszínre törjön, mikor aszályos idők járnak.

A nemzettudatra nézve ilyen aszályos idők voltak a török hódoltság 150 éve (ekkor írja – 1598-ban – rovásírás-oktató könyvét: a *Rudimentát* az erdélyi Telegdi János); a Rákóczi szabadságharc utáni osztrák uralom (e kor magyar tudósai mentik, kutatják a rovásírást, mint például Bél Mátyás, aki 1718-ban megjelentet négy betűsort, míg mások titkosírás-